

16. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1998 р.р.) / Відповід. ред. В.І.Шевчук. – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – С.7-12.

17. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 грудня 1997 року №13 “Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян” // Адвокат. – 1997. – №4. – С.111-115.

18. Проект Цивільного кодексу України // Українське право. – 1996. – № 2.

19. Цивільний кодекс Української РСР // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 1. – С.151-268.

20. Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х томах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С.269-438.

21. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания: Научно-практическое пособие. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 188 с.

*Ч. Чудик-Білоусова,
викладач Національної академії
прикордонних військ України
імені Богдана Хмельницького*

СУДОВИЙ ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ ЗАПОДІЯНУ ДЕРЖАВІ

Прийняття Конституції України ознаменувало новий етап на шляху до правової держави та вдосконалення діючого військового законодавства. Відсутність чіткого правового регулювання суспільних відносин, які виникають у військових формуваннях, утруднює правозастосувальну практику військових частин та призводить до необґрунтованого зниження рівня правових гарантій їх безпосередніх учасників – військовослужбовців.

Реалії сьогодення обумовлюють необхідність захисту порушених прав особи і громадянина. Стосовно військовослужбовців, механізм захисту прав, порушених суб'єктами військової управлінської діяльності, вимагає належного правового регулювання.

Так, право на оскарження порядку притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі, як одного з видів юридичної відповідальності військовослужбовців регулюється статтею 55 Конституції України¹, військовим² та цивільним процесуальним законодавством³ і на даному етапі

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.

² Закон України від 20 грудня 1991 року “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190; Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затв. Законом України від 24 березня 1999 року // Військові статuti Збройних Сил України. – К.: Воєнне видавництво “Варта”, 1999. – С. 209-249.

³ Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х книгах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С.269-438.

потребує ретельного вивчення та окреслення напрямів його вдосконалення. Реалізація конституційного принципу про право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності військових посадових осіб військовослужбовцями дещо ускладнена, оскільки порядок оскарження регламентується Дисциплінарним статутом Збройних сил України, затвердженим Законом України від 24 березня 1999 року, що й підтверджується правовими нормами деяких нормативних актів, в тому числі й Положенням про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, затвердженою постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 року (надалі – Положення 1995 року) (ст. 23)⁴.

Можна виділити два основні види порядку оскарження:

а) у порядку, передбаченому чинним законодавством України, в тому числі і Дисциплінарним статутом Збройних сил України;

б) у порядку, передбаченому чинним цивільним процесуальним законодавством.

Визначаючи ці два способи, постає питання про можливість їх використання для захисту порушених прав та про обов'язковість попереднього звернення до вищого у порядку підпорядкування командира (начальника) військової частини для вирішення обґрунтованості притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі чи безпосереднього звернення до суду.

Згідно з Положенням 1995 року наказ командира (начальника) військової частини про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності може бути оскаржено вищому командиру (начальнику) в порядку, встановленому Дисциплінарним статутом Збройних сил України (ст. 23 Положення 1995 року). У випадку незгоди з рішенням вищого за підлеглістю командира (начальника), то відповідно до частини п'ятої статті 5 Закону України від 20 грудня 1991 року "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" військовослужбовець має право оскаржити таке рішення в судовому порядку (ст. 24 Положення 1995 року).

Зазначений порядок суперечить вимогам Конституції України та обмежує суб'єктивні права військовослужбовця на судовий захист. Конституцією України і прийнятою на її основі Постановою Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1996 року № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" встановлено, що суд не має право відмовити особі, в тому числі і військовослужбовцю у прийнятті скарги лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку⁵. На цьому наголошує і рішення Конституційного Суду України, в якому, зокрема, зазначено, що подання скарги вищому за підлеглістю командиру не перешкоджає поданню скарги до суду, незалежно від того, що прийнятим раніше законом встановлений інший порядок її розгляду⁶.

Так, ухвалою військової колегії Верховного Суду України задоволено протест заступника Голови Верховного Суду на рішення військового суду Вінницького гарнізону у справі військовослужбовця С. У протесті поставлено питання про скасування судового рішення про відмову у задоволенні скарги на неправомірні дії

⁴ Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі від 23 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 193.

⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року №9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 8. – С. 49-56; Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 грудня 1997 року № 13 "Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян" // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 9-10. – С. 352-358.

⁶ Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни про офіційне тлумачення частини другої статті 55 Конституції та статті 248¹ Цивільного процесуального кодексу України // Право України. – 1998. – №1. – С. 126.

командира військової частини. Суд гарнізону відмовив С. у задоволенні скарги, посилаючись на порушення вимог ст. 23 Положення 1995 року щодо 10-денного строку оскарження дій вищому командиру. Крім цього, у рішенні суду зазначено, що С. порушив передбачений ст. 248⁵ Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) місячний строк звернення зі скаргою до суду після закінчення місячного строку з моменту подання скарги старшому начальнику та отримання на неї у цей строк письмової відповіді. Як вбачається з матеріалів справи відповідно до ст. 22 Положення 1995 року С. не був ознайомлений з матеріалами розслідування по факту заподіяння шкоди військовому майну, на підставі яких командиром військової частини видані два накази про притягнення його до матеріальної відповідальності. Про видані командиром військової частини накази С. дізнався в жовтні 1996 року після звільнення в запас з військової служби, а в грудні 1996 року оскаржив їх вищому командиру в порядку, встановленому Тимчасовим дисциплінарним статутом Збройних сил України. З відповіддю про відмову на подану скаргу С. був ознайомлений 10 березня 1997 року, а 11 березня 1997 року звернувся із скаргою до військового суду Вінницького гарнізону. Тому в даному випадку немає порушення вимог ст. 248⁵ ЦПК України, оскільки згідно із ст. 248⁴ ЦПК України особі, права якої порушені, надається право подати скаргу на дії командира військової частини або безпосередньо до суду, або до суду після оскарження до службової особи вищого рівня. Тому рішення військового суду Вінницького гарнізону про пропуск строку звернення є помилковим⁷.

Правом на судове оскарження військовослужбовці вперше були наділені з моменту вступу в силу Закону України від 20 грудня 1991 року “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. Після внесення змін і доповнень до Цивільного процесуального кодексу України у главі 31-А визначено порядок розгляду даної категорії справ. Так, згідно із статтею 248¹ ЦПК України до військового суду можна звернутися безпосередньо або після оскарження наказу командира (начальника) військової частини про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності до вищого за підлеглістю командира (начальника) за умови, що військовослужбовець вважає наказ таким, що порушує його права та є підставою для необґрунтованого притягнення до юридичної, зокрема матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі. Вказана норма підкреслює невідповідність Положення 1995 року вимогам чинного законодавства України.

Оскарження наказу командира (начальника) про притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовця повинне проходити з додержанням правил підсудності (частина 2 та 3 статті 123 ЦПК України) шляхом звернення до суду за місцем знаходження суб'єкта військового управління, тобто військової частини. Громадянам, які звільнилися з військової служби, стосовно яких командиром (начальником) військової частини підписано наказ про притягнення до матеріальної відповідальності, надається право вибору суду, до якого його можна оскаржити - до районного (міського) чи військового суду на власний розсуд.

У поданій до суду скарзі необхідно викласти, які права і свободи військовослужбовця порушено, який наказ командира (начальника) військової частини оскаржується, обґрунтувати підстави для визнання даного наказу неправомірним та запропонувати шляхи поновлення порушених прав. Якщо скарга подавалась вищому за підлеглістю командиру (начальнику), слід зазначити час отримання відповіді на скаргу та її зміст.

Дискусійним залишається позиція законодавця щодо утримання грошового стягнення з військовослужбовця, який оскаржує наказ командира (начальника) військової частини про притягнення до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі (ст. 24 Положення 1995 року). Відповідно до змісту цієї норми суму стягнення

⁷ Архів військової колегії Верховного Суду України. Ухвала військової колегії Верховного Суду України від 21 липня 1998 року. Справа № 7 – 38п – 98.

можна повернути лише після скасування наказу про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності. У відповідності з чинним цивільним процесуальним законодавством одним із наслідків подання скарги до суду у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, які включають в себе і відносини по оскарженню дій та рішень командирів (начальників) військових частин про притягнення військовослужбовців є зупинення виконання оскаржуваного управлінського акту. Тобто, у випадку подання військовослужбовцем скарги до суду, не пізніше наступного дня, суд, який прийняв скаргу повинен повідомити про зупинення грошового стягнення. Вказана позиція повинна бути поширена і на випадки дисциплінарного оскарження наказу про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі. Вона є доцільнішою та дозволяє більшою мірою захистити права військовослужбовця.

У випадку, коли військовослужбовець, крім оскарження законності наказу командира (начальника) військової частини про притягнення його до матеріальної відповідальності, ставить вимоги про відшкодування йому матеріальної або немайнової (моральної) шкоди, заподіяної неправомірною військовою управлінською діяльністю, такі справи розглядаються військовими судами за загальними правилами позовного провадження.

За результатами судового розгляду скарги військовослужбовця суд постановляє рішення. При встановленні обґрунтованості скарги військовий суд визнає наказ командира (начальника) військової частини про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державі неправомірним і зобов'язує відповідний орган військового управління - командира (начальника) військової частини скасувати його та повернути стягнені грошові суми, оскільки стягнення, як правило, відбувається до звернення військовослужбовця за захистом порушеного права до суду (абз. 2 ст. 24 Положення 1995 року). Якщо ж наказ командира (начальника) військової частини про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності відповідає вимогам законності та обґрунтованості, не порушує права та свободи військовослужбовця, суд постановляє рішення про відмову в задоволенні скарги (стаття 248⁷ ЦПК України).

Рішення суду по скарзі військовослужбовця на неправомірний наказ командира (начальника) військової частини надсилається не пізніше десяти днів після набрання ним законної сили командиром (начальником) військової частини, який видав його для виконання (стаття 248⁹ Цивільного процесуального кодексу України). У разі невиконання судового рішення по даній справі, суд має право накладати на винну особу штраф у розмірі від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 1 ст. 185⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення)⁸, а його сплата не звільняє командира (начальника) військової частини від обов'язку виконати передбачені судовим рішенням дії.

Тому, враховуючи норми Конституції України та чинного законодавства, необхідним є внесення змін і доповнень до Положення 1995 року шляхом закріплення норми про можливість оскарження наказу командира (начальника військової частини) про притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності як вищому за підлеглистю командиром (начальником), так і до суду (абз. 3 ст.23 Положення 1995 року) та про зупинення утримання грошового стягнення з військовослужбовця, який оскаржує наказ (абз. 2 ст.24 Положення 1995 року), оскільки закріплення всебічної можливості захисту прав військовослужбовців, зокрема у майновій сфері, дозволяє, з однієї сторони, захистити їх права, а з другої – забезпечити реалізацію одного з принципів притягнення до юридичної відповідальності – його законності.

⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення // Кодекси України. У 2-х томах / Відп. ред. Ф.Г.Бурчак. – К.: Ін Юре, 1997. – Том 1. – С.359-501.

Однак, внесення змін і доповнень та приведення діючого Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі від 23 червня 1995 року у відповідність з Конституцією України не зможе докорінно змінити правосвідомості військовослужбовців. За результатами опитування, проведеного серед офіцерів Прикордонних військ України, загальний рівень правосвідомості військовослужбовців не сприяє утвердженню засад правової держави, зміцненню законності і правопорядку у військових формуваннях. Так, 25% опитаних військовослужбовців вважають, що захищати свої права в судовому порядку не потрібно, а 4% опитаних вагалися із відповіддю. Тобто, майже третина офіцерського складу негативно поставилася до ймовірності захисту своїх прав у суді, що пов'язано з певною недовірою до судової влади.

1. *Архів військової колегії Верховного Суду України. Ухвала військової колегії Верховного Суду України від 21 липня 1998 року. Справа № 7. – 38п. – 98.*

2. *Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затв. Законом України від 24 березня 1999 року // Військові статuti Збройних Сил України. – К.: Воєнне видавництво “Варта”, 1999. – С. 209-249.*

3. *Закон України від 20 грудня 1991 року “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.*

4. *Кодекс України про адміністративні правопорушення // Кодекси України. У 2-х томах / Відп. ред. Ф.Г.Бурчак. – К.: Ін Юре, 1997. – Том 1. – С.359-501.*

5. *Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.*

6. *Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі від 23 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст.193.*

7. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року №9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 8. – С.49-56.*

8. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 грудня 1997 року № 13 “Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян” // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 9-10. – С.352-358.*

9. *Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни про офіційне тлумачення частини другої статті 55 Конституції та статті 248¹ Цивільного процесуального кодексу України // Право України. – 1998. – №1. – С.126.*

10. *Цивільний процесуальний кодекс України // Кодекси України. У 3-х книгах / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – Книга 2. – С.269-438.*

